

शिवाजीराव बागल यांचे ग्रामीण जीवनावरील लेखन

डॉ. वामन जाधव
मराठी विभाग , सहयोगी प्राध्यापक ,
मा. ह. महाडिक महाविद्यालय मोडनिंब.

१) गावगाड्याचे वास्तव चित्रण

श्री. बागल यांचा 'आडपाया' हा ग्रामीण कथासंग्रह आहे. ग्रामीण परिसर, ग्रामीण माणूस आणि ग्रामीण कुटुंब व्यवस्था यांच्याशी त्यांच्या कथा निगडीत आहेत. या कथा संग्रहातील प्रत्येक कथा वाचल्यावर विसरली जात नाही. ती वाचकाला अस्वस्थ करते, अंतर्मुख करते. गावातल्या मातीत आणि माणसात रमलेले लेखकाचे भाऊक मन अनुभवही अधिक उत्कटपणे साकारताना दिसते. लेखकांनी पाहिलेली, न्याहाळलेली, अनुभवलेली, पारखलेली, ग्रामीण माणसे, श्री. बागलांच्या कथांतून व्यक्त होताना दिसतात.

ग्रामीण कुटुंबातील ताणतणाव त्यांच्या अनेक कथेत आले आहेत. या कथा संग्रहातील आडपाया ही पहिलीच कथा या दृष्टीने महत्त्वाची आहे. हौसी हक्काची बायको असूनही सुभान्याला तीला घरी बोलता येत नाही. सासू निलीबाय सारखा आडपाया घालत असते. हौसी यावर नामी उपाय करते. धुणं घेऊन मळ्यात येते आणि सभान्याच्या सहवासात रममाण होते. हौशीला मळ्यातले भूत लागलय म्हणून निलाबाई देवरुषाकडे जाते. शेवटी निलाबायला सर्व गोष्टी समजतात. सासूच्या आडपायावर भुताचा उपाय श्रेष्ठ ठरतो. ग्रामीण स्त्रीच्या स्वभावातला अनेक पैलू लेखकाने सहजपणे या कथेत सांगितले आहेत. गावकीच्या आणि भावकीच्या विरोधाला न जुमानता अनाथ आनंदाला केराप्पा आणि गोदा जावई म्हणून स्वीकारतात. दारूच्या व्यसनाने कुटुंबाची वाताहात कशी होते याचे चित्रण इस्कुटमध्ये आले आहे. धर्म श्रेष्ठ की माणूस श्रेष्ठ याचे उत्तर लेखकाने नामाची वारी या कथेत दिले आहे. आपल्या सुखाचे वर्तुळ व्यापक करून त्यात इतरांना सामावून घेत ह्या प्रेम करणेने त्यांच्या सुखदुःखाशी समरस होणे म्हणजे खऱ्या अर्थाने धर्म असा विचार बागलांनी या कथेत मांडला आहे. जत्रेच्या अगोदरच्या अनेक घडामोडी जत्रा या कथेत आल्या आहेत. नेकीनं वागणाऱ्या वस्तादाची शोकांतिका मोह कथेत आली आहे. इंदाबाईच्या आयुष्याची परवड वाचकाच्या डोळ्यात पाणी आणते. त्याग, येड्याची मैफिल, वाटणी, दुष्काळाच्या झळा, बायचं भूत ह्या कथा लक्षणीय आहेत. ग्रामीण जीवनाचं दर्शन या कथामधून घडते. बागलांच्या कथेतील पात्रे वाचकांच्या दीर्घकाळ लक्षात राहणारी अशी आहेत. आडपाया कथा मधील सुभान्या, पायंडामधील केराप्पा, इस्कुट मधील म्हादा, नामाचीवारी मधील नामा-पेगंबर चाच्या, जत्रा मधील हरी पाटील, मोह मधील वस्ताद, परवड मधील नारबा, त्याग मधील शिवा, येड्याची मैफिल मधील धोंडिबा, वाटणी मधील दत्त अण्णा, बायचं भूत मधील शामराव ही कथा मधील पात्रे सजीव प्रत्ययकारी, चित्रमय आणि ठसठसीत अशी आहेत. बागलांच्या कथामधील ही माणसे भाबडी आहेत. तशी ती बेरकी आहेत. लबाड आहेत तशी ती नेकीचीही आहेत. प्रेमळ चलाख, सालस अशी विविध स्वभावाची माणसे बागलांच्या कथेत आली आहेत. लेखकाच्या निवेदनातील गतीमानता हे या कथा संग्रहाचे बलस्थान आहे. त्याग कथेची सुरुवात लेखकांनी अशी केली आहे. शिवा चितागती बसला हुता. पण

उमजत नव्हतं. आय आबानं मायंदाळ कष्ट उपासलं हुतं. कोरडवाहू सहा एकरात कधी कधी पिकलं तर पिकायचं न्हाय तर पावसानं दगा दिला तर पेरल्यालबी उगवत नव्हत. लेखकाचे असे निवेदन वाचकाला कथेशी बांधून ठेवते. कधी कधी लेखकाची निवेदन शैली काव्यात्म झालेली दिसते. ग्रामीण बोलीतला शब्दाचा भरणा, म्हणीचा समर्पक वापर, लोक जीवनातले संकेत, वाक्यप्रचार, दैनंदिन जीवनातील शिव्या, वैशिष्ट्यपूर्ण शब्दयोजना अशा भाषा शैलीने बागलांची कथा समृद्ध झाली आहे.

अस्सल ग्रामीण अनुभव, उत्कट मांडणी, सहज सुंदर भाषा, भावुकता व असाधारण करुणाभाव लेखकाजवळ आहे. त्यामुळेच या कथा वाचनीय झाल्या आहेत.

२) समकालीन स्त्री जीवनाचे वास्तव चित्रण

सावलीचं झाड उन्हात ही प्रा. शिवाजी बागल यांची कादंबरी नुकतीच प्रसिद्ध झाली आहे. समाजात स्त्रीचे असलेले स्थान, तीला स्वतःच्या अस्तित्वासाठी सतत करावा लागणारा संघर्ष, एक स्त्री म्हणून तीला मिळणारी दुय्यम वागणूक, तीचे दुःख, दैन्य, दारिद्र्य, व्यथा, व्यदना या कादंबरीच्या केंद्रस्थानी आहेत. शेवंती ही या कादंबरीची नायिका आहे. आई-वडिलांचे छत्र हरपते. लहान भावंडाचा ती आधार बनते. श्यामी, कमी, नमी, गजा व राजा यासर्व कुटूंबाची ती आई बनते. तुंगारपूरच्या एस.टी. स्टॅण्डवर लेमन गोळ्या चॉकलेट बिस्कीटपुडे ती विकते व आपल्या भावंडांना शिक्षण देते. कुटूंबाची जबाबदारी वाढते. तसा भावंडाचा शिक्षणाचा खर्च ही वाढतो. पण ती रात्र अन दिवस कष्ट करीत राहते. पायात बळ आहे तोपर्यंत धावलं पाहिजे अस ती स्वतःला समजावते. कमल पदवीधर होवून पोलीस निरीक्षक होते. तर शामल शिक्षिका तर नम्रता बी. फॉर्मसी होवून कॅपस इंटरव्युव्हमध्ये सिलेक्शन होते व औषधाच्या कंपनीत नोकरीला लागते. गजा, राजा ही स्वतःच्या पायावर उभे राहतात. शामलचा महेश बरोबर, कमलचा दीपक बरोबर, नम्रताचा सुदेशबरोबर विवाह होतो. गज्याला वैशाली व राज्याला मंजुळा अशा सुरेख व देखण्या बायका मिळतात. प्रत्येक जण आपला संसार सुखाचे करतो पण ज्या झाडाने आपल्याला सावली दिली आहे. त्या झाडाचा त्यांना विसर पडतो. एका बाजूला ही सर्व कुटुंबे शेवंताच्या कष्टावर उभी राहतात. पण शेवंताचा संघर्ष थांबलेला नसतो तो यशाची एक एक पायरी वर चढत असते. तशी नवी संकटे तीच्या समोर येत असतात. भूतमलशेठच्या सल्ल्याने ती तुंगारपूर अर्बन बँक निवडणूकीला उभी राहते व ती निवडून येते. चेअरमन होते. शिवाय आदर्श शिक्षण संस्थेतही तीला काम करण्याची संधी मिळते. अपार श्रम, प्रामाणिकपणा, नम्रपणा, समाजाबद्दल तळमळ यामुळे कोणत्याही क्षेत्रात ती लोकप्रिय ठरते. तीला सर्वच स्तरातून पाठिंबा मिळतो. संघटन बांधणे आणि तो टिकवणे हा गुण तीच्याकडे अनुभवातून आलेला असतो. श्रम कऱ्याची आंदोलने ती लोकशाहीच्या मार्गाने करते. अन्याय झाल्यावर सर्वांनी एक होवून प्रतिकार केला पाहिजे. त्यासाठी आपण एक असले पाहिजे अशी ती भाषणात सांगते. प्रत्येक क्षणी ती खंबीरपणे उभी राहते. पक्यासारखे गुंड पळवून लावते. तर जयश्याला अदल घडविते. अशी बाणेदार स्त्री कुटूंबाच्या विरोधापुढे मात्र हतबल होते. ज्यांना आपण वाढविल लहानाचं मोठे केले तेच आपल्या विरोधात आहेत. याचे तीला अतिशय दुःख होते पण तीचा नाईलाज होतो. त्यातच कम्युनिस्ट पार्टीकडून तीला विधानसभेची उमेदवारी मिळते. ती विक्रमी मतांनी विजयी होते. विरोधी गटाला ते सहन होत नाही. तिच्यावर गोळ्या झाडल्या जातात. त्यातच तिचा मृत्यू होतो. एका वादळाचा अंत होतो असे या कादंबरीचे कथानक शेवंतीची कहाणी वाचकाला अस्वस्थ करते. स्त्रीच्या वाट्याला येणारी परात्मता, एकाकीपणा, रितेपण स्वतःच्या जीवनाबद्दलची तीची अलिप्तता, प्रत्येक प्रसंगाने तीला आलेले आत्मभान अशा अनेक स्त्री जाणीवा या कादंबरीत व्यक्त झाल्या आहेत. शामलशी प्रेम प्रकरण करणारा सखाराम तीच्या जीवनात आलेला तानाजी साखरे, पक्या, जयशा अशा अविवेकी पुरुषांना ती समजावते. पत्नीचा धर्म म्हणून तानाजी साखरेचा मारझोड सहन करते. कमालीची सहनशीलता असणारी शेवंता प्रसंगी कठोर बनते. परिस्थिती तीला तशी बनवत असते. अशा संकटाशी प्रसंगी ती स्वतःशी संवाद करते. तर कधी दुसऱ्याशी तीच्या संवादातूनच तिचे गहिरे दुःख वाचकासमोर येते. शहरी-ग्रामीण धाटणीची भाषा या कादंबरीत सहजपणे अवतरली आहे. आजचे युग हे स्त्री-पुरुष समानतेचे युग आहे.

पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रीयांना कमी लेखणाऱ्या समाजाला आपली ताकद दाखवून देणारी ही कादंबरी आहे. लव्ह रिलेशनशिप सारखे नवे संदर्भ या कादंबरीत आले आहेत. समकालीन समाजातील सांस्कृतिक पडझड ही कादंबरी अधोरेखित करते. कष्टाळू, सज्जन, प्रामाणिक, हळव्या स्वभावाची पात्रे या कादंबरीत आढळतात. सामान्य माणसाच्या वृत्ती-प्रवृत्तीचे त्याच्या भल्या-बुऱ्या स्वभावाचे अनेक पैलू लेखकाने समर्थपणे चित्रित केले आहेत. स्त्री दुःखाची एक झालर कादंबरीत आली असली तरी स्त्री सक्षमी करणाऱ्या सबलीकरणाचा नारा ही कादंबरी देते.

संदर्भ:-

1. सावलीतलं झाड उन्हात शिवाजीराव बागल स्नेहवर्दन प्रकाशन पुणे.
2. ग्रामीण साहित्य शोध आणि बोध नागनाथ कोतापल्ले.